

TEODORA SIKORA, KRYSZYNA WIECZOREK-CIUROWA*,
RYSZARD MOSZUMAŃSKI**, WITOLD PIEKOSZEWSKI***

ASPEKTY TRIBOLOGICZNE NOWYCH KOMPOZYTÓW POLIMEROWYCH Z NANOMIKRONAPEŁNIACZAMI METALICZNO-CERAMICZNYMI WYTWORZONYMI MECHANOCHEMICZNIE

TRIBOLOGICAL ASPECTS OF NOVEL POLYMER MATRIX COMPOSITES REINFORCED BY METAL-CERAMIC NANOMICROPOWDERS SYNTHESIZED VIA MECHANICAL TREATMENT

Streszczenie

Prezentowane są wyniki rozpoznawczych badań właściwości tribologicznych kompozytów polimerowych z mechanochemicznie wytworzonymi nanomikronapełniaczami metaliczno-ceramicznymi. Materiały te mogą mieć zastosowanie w konstrukcjach ruchomych współpracujących ciernie bądź ślizgowo w hamulcach i łożyskach. Reagentem były tlenki Cu(II), Ni(II) i krzemek żelaza. Wytypowano jako materiał na łożyska kompozyt o składzie (%): żywica formaldehydowa (45) – $\text{Cu}^0/\text{Fe}_x\text{O}_y/\text{SiO}_2$ (55), a materiał o właściwościach ciernych kompozyt żywica epoksydowa (14) z napełniaczem $\text{Ni}^0/\text{Ni}_3\text{Fe}/\text{SiO}_2$ (86), a także $\text{Cu}^0/\text{Fe}_x\text{O}_y/\text{SiO}_2$ (86).

Słowa kluczowe: kompozyty, mechanochemiczna synteza, właściwości ślizgowe, właściwości cierne, współczynnik tarcia, intensywność zużywania

Abstract

Preliminary tribological studies of polymer matrix composites reinforced with metal-ceramic micronanopowders are presented. They can be used as components of brake systems, clutches and bearings. As reagents Cu(II), Ni(II) oxides and Fe_3Si were used. The best results of friction coefficient achieved two epoxy matrix composites reinforced with $\text{Ni}^0/\text{Ni}_3\text{Fe}/\text{SiO}_2$ (86%) and $\text{Cu}^0/\text{Fe}_x\text{O}_y/\text{SiO}_2$ (86%), respectively. As a sliding material phenol-formaldehyde matrix composite with $\text{Cu}^0/\text{Fe}_x\text{O}_y/\text{SiO}_2$ (55%) filler was chosen.

Keywords: composites, mechanochemical synthesis, tribological properties, friction coefficient, wear intensity

* Mgr inż. Teodora Sikora, prof. dr hab. Krystyna Wieczorek-Ciurowa, Instytut Chemii Nieorganicznej, Wydział Inżynierii i Technologii Chemicznej, Politechnika Krakowska.

** Dr inż. Ryszard Moszumański, Instytut Inżynierii Materiałowej, Wydział Mechaniczny, Politechnika Krakowska.

*** Dr hab. inż. Witold Piekoszewski, Zakład Tribologii, Instytut Technologii Eksploatacji, Państwowy Instytut Badawczy, Radom.

1. Wstęp

Wzrastające zapotrzebowanie na wysokowytrzymałe materiały konstrukcyjne wymusza poszukiwania nowych układów spełniających takie wymagania. Zakres stosowania tradycyjnych materiałów, takich jak metale i ich stopy, polimery (termoplastyczne, termoutwardzalne, elastomery) czy materiały ceramiczne jest ograniczony. Obecnie obserwuje się dynamiczny rozwój technologii wytwarzania materiałów zaawansowanych, w tym kompozytowych. Takie materiały charakteryzują się synergizmem właściwości każdego z komponentów. Umożliwia to otrzymanie produktów o niskiej masie właściwej, zdolnych do przenoszenia dużych obciążeń i pracy w ekstremalnych warunkach [1, 2]. Powyższe cechy muszą spełniać m. in. materiały konstrukcyjne dla przemysłu lotniczego, samochodowego czy stoczniowego.

Materiały kompozytowe można klasyfikować, uwzględniając rodzaj materiału osnowy i/lub materiału wzmacniającego. Funkcję osnowy pełnić mogą zarówno metale (grupa MMC, *Metal Matrix Composites*) [3], materiały ceramiczne (CMC, *Ceramic Matrix Composites*) [4], jak i polimery (PMC, *Polymer Matrix Composites*) [5].

Rodzaj napełniacza użytego jako wzmocnienie osnowy decyduje w głównej mierze o właściwościach użytkowych kompozytu. Najczęściej w tym celu stosuje się włókna (m.in. aramidowe, szklane, stalowe) bądź cząstki nieorganiczne (m.in. mika, tuf bazaltowy, proszki metali). Zastosowanie proszku jako zbrojenia kompozytu zwiększa jego wytrzymałość i umożliwia przenoszenie większych obciążeń [6].

Dla materiałów o zastosowaniach tribologicznych jako napełniacze stosuje się nieorganiczne proszki otrzymywane różnorodnymi technikami: metodą zol-żel [7], metodą impregnacji [8] czy przy użyciu plazmy [9]. Istnieją również inne proekologiczne techniki wytwarzania napełniaczy, np. wykorzystujące wysokoenergetyczne mielenie reagentów [10]. Metody mechanochemiczne, oparte na zamianie energii mechanicznej w chemiczną w ciele stałym, odgrywają coraz większą rolę w zakresie wytwarzania nanomateriałów wpisując się w nurt *zielonej chemii* [11–14]. Mechaniczna aktywacja materiałów pozwala na uzyskanie produktów czasem niemożliwych do wytworzenia innymi metodami bądź których uzyskanie jest energochłonne i długotrwałe. Otrzymywanie proszków kompozytowych na drodze wysokoenergetycznego mielenia pozwala na uzyskanie produktów o oczekiwanych właściwościach, możliwych do wykorzystania w dalszych etapach produkcji kompozytów typu metal-ceramika-polimer [15, 16].

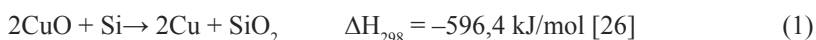
Doniesienia literaturowe wskazują na bezpośredni wpływ rodzaju cząstek wzmacniających i ich rozdrobnienia na takie właściwości jak m.in.: przewodnictwo elektryczne i cieplne, wytrzymałość, palność i właściwości optyczne materiału [17–20]. Dowiedziono, iż znaczący wpływ na sztywność i twardość kompozytu ma wielkość cząstek napełniacza [21, 22]. Kompozyty umacniane takim materiałem spełniają wymagania stawiane wobec materiałów dla przemysłu motoryzacyjnego [23–25].

Celem prezentowanych badań jest wytworzenie kompozytów o osnowie polimerowej z napełniaczami metaliczno-ceramicznymi o założonych właściwościach tribologicznych.

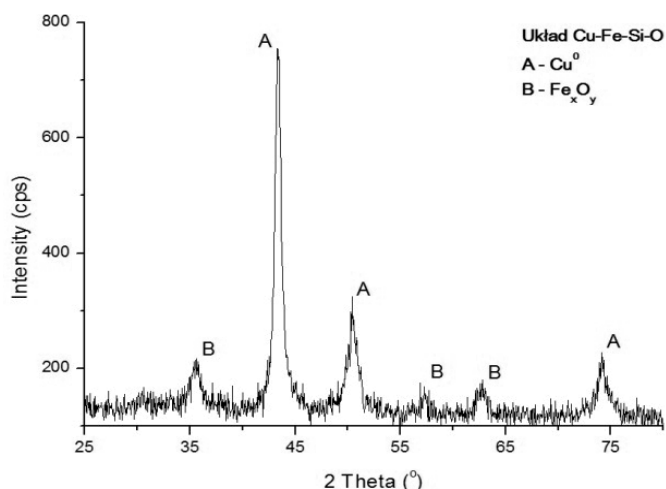
2. Metodyka badań

2.1. Synteza proszków kompozytowych

Mechanochemicznej obróbce podano dwa układy związków, CuO z Fe₃Si i NiO z Fe₃Si, w celu wytworzenia proszku kompozytowego typu metal-ceramika. Dla układu zawierającego tlenek miedzi proces tworzenia proszku kompozytowego przebiegał w oparciu reakcje redox:

Działanie redukujące zarówno Fe jak i Si w krzemku żelaza zostały potwierdzone wynikami analizy fazowej. Dyfraktogramy rentgenowskie wykonane dla produktów mielenia wskazują na utworzenie faz ceramicznych (np. Fe_xO_y) jak również faz międzymetalicznych (Ni₃Fe) oraz metalicznych, np. Cu⁰ (rys. 1).

Rys. 1. Proszkowy dyfraktogram rentgenowski proszku kompozytowego metaliczno-ceramicznego otrzymanego na drodze mechanochemicznej obróbki mieszaniny CuO + Fe₃Si (10 godz. mielenia)

Fig. 1. XRD pattern of CuO + Fe₃Si mixture after 10h of milling

Proces mielenia prowadzono w laboratoryjnym kulowym młynie planetarnym *Pulverisette 6* (Fritsch GmbH). Naczynie i mielniki wykonane były ze stali nierdzewnej. Procesy syntezy prowadzono w atmosferze argonu w czasie 10 godzin. Wykorzystano system GTM rejestrujący ciśnienie i temperaturę gazów wewnątrz reaktora.

Produkty mielenia poddano analizie składu fazowego metodą proszkowej dyfrakcji rentgenowskiej (dyfraktometr Philips X'Pert, promieniowanie CuKα, zakres kątów 2α: 10–90°, krok: 0,05).

2.2. Wytwarzanie materiału kompozytowego typu metal-ceramika-polimer

Osnowę kompozytu stanowiły dwa polimery z rodziny duroplastów: termoutwardzalna żywica fenolowo-formaldehydowa (PF) i chemoutwardzalna żywica epoksydowa (EP) – zastosowano Utwardzacz Z-1. Otrzymany w wyniku wysokoenergetycznego mielenia proszek kompozytowy zmieszano z żywicą w różnych proporcjach. Otrzymane układy proszek kompozytowy-żywica umieszczono w formach i pozostawiono do utwardzenia. Czas utwardzania i temperaturę tego procesu dostosowano do rodzaju użytej żywicy.

2.3. Badania właściwości ciernych i ślizgowych

Właściwości cierne/ślizgowe określono na podstawie wyznaczonych charakterystyk tribologicznych par trących próbka-przeciwpróbka. Testy przeprowadzono przy zadanej stałej sile docisku trzpienia do tarczy oraz jej prędkości. W trakcie biegu badawczego w sposób ciągły kontrolowana była temperatura otoczenia węzła tarcia ($\sim 20^{\circ}\text{C}$) [29].

Pomiary współczynnika tarcia i intensywności zużycia w ruchu ślizgowym ciągłym określono dla pary trącej pracującej w ruchu obrotowym, zgodnie z normą ASTM G 99 i DIN 50324. Urządzenie T-01M i schemat próby pokazano na rys. 2, odpowiednio a, b.

Rys. 2. Urządzenie T-01M typu trzpień-tarcza do badania tarcia i zużycia materiałów konstrukcyjnych w ruchu obrotowym (a), schemat próby (b) [30]

Fig. 2. Apparatus T-01M pin-disc type (a), model of sample (b) [30]

Pomiary w warunkach ciernych przeprowadzono dla pary trącej pracującej w ruchu posuwisto-zwrotnym, zgodnie z normą ASTM F 732. Tarcie i zużycie materiału kompozytowego zbadano wykorzystując urządzenie T-17 typu trzpień-tarcza. Tester T-17 i schemat próby pokazano na rys. 3, odpowiednio a, b.

Rys. 3. Tester T-17 typu trzpień-tarcza do badania tarcia i zużycia materiałów konstrukcyjnych w ruchu posuwisto-zwrotnym (a), schemat próby (b) [30]

Fig. 3. Apparatus T-17 pin-disc type (a), model of sample (b) [30]

3. Wyniki badań i dyskusja

Przedmiotem badań było otrzymanie kompozytów o osnowie polimerowej użytecznych szczególnie dla przemysłu motoryzacyjnego. Podstawowym wymogiem w takim przypadku jest uzyskanie dobrej korelacji pomiędzy intensywnością zużycia a współczynnikiem tarcia. I tak, dla materiałów przeznaczonych na elementy ślizgowe (np. łożyska) niezbędne jest osiągnięcie jak najniższej wartości współczynnika tarcia, natomiast dla materiałów o zastosowaniach ciernych, przeznaczonych na hamulce i sprzęgła, istnieje wymóg wysokiego współczynnika tarcia (zblizonego do wartości 0,4 [31]), przy jednocześnie możliwie niskiej intensywności zużycia. Spośród badanych kompozytów wytypowano materiały o najlepszych właściwościach ciernych i ślizgowych.

3.1. Wyniki badań tarciovych w ruchu ślizgowym ciągłym

Pomiary właściwości ślizgowych mierzono przy stałym obciążeniu wynoszącym 5 N oraz prędkości poślizgu na poziomie 0,1 m/s. Każda para trąca składała się z nieruchomego trzpień dociskanego siłą P do tarczy wykonującej ruch obrotowy, wykonanej z badanego materiału kompozytowego. Trzpień stanowiący przeciwpróbkę wykonany był z materiału prasowanego z postaci sypkiej i spiekanego, o następującym składzie chemicznym, (%m/m): Cu 88,7; Fe 1,0; Sn 10,0; C(grafit) 0,3. Wyniki pomiarów rozpoznawczych zawiera tabela 1.

Najlepsze parametry tribologiczne jako materiał na łożyska ślizgowe wykazał kompozyt z napełniaczem $\text{Cu-Fe}_x\text{O}_y\text{-SiO}_2$ (55%) i osnową polimerową, fenolowo-formaldehydową. Współczynnik tarcia $\mu = 0,043$, a zużycie liniowe $z = 0,142 \mu\text{m/m}$.

Wyniki badań rozpoznawczych właściwości ślizgowych dla wybranych skojarzeń z elementami kompozytowymi

Osnowa – żywica epoksydowa (EP)			
Napełniacz	Ilość napełniacza [%]	Współczynnik tarcia	Intensywność zużycia [μm/m]
Cu-Fe _x O _y -SiO ₂	86	0,580	1,735
	80	0,346	0,194
Ni-Ni ₃ Fe-SiO ₂	92	0,582	0,646
	86	0,581	1,436
Osnowa – żywica fenolowo-formaldehydowa (PF)			
Napełniacz	Ilość napełniacza [%]	Współczynnik tarcia	Intensywność zużycia [μm/m]
Cu-Fe _x O _y -SiO ₂	55	0,043	0,142
	50	0,135	0,113

Tabela 2

Wyniki badań rozpoznawczych właściwości ciernych dla wybranych skojarzeń z elementami kompozytowymi

Osnowa – żywica epoksydowa (EP)			
Napełniacz	Ilość napełniacza [%]	Współczynnik tarcia	Intensywność zużycia [μm/m]
Cu-Fe _x O _y -SiO ₂	86	0,394	0,0044
Ni-Ni ₃ Fe-SiO ₂	86	0,462	0,0005
Osnowa – żywica fenolowo-formaldehydowa (PF)			
Napełniacz	Ilość napełniacza [%]	Współczynnik tarcia	Intensywność zużycia [μm/m]
Cu-Fe _x O _y -SiO ₂	55	0,183	0,0025
	80	0,187	0,0046
Ni-Ni ₃ Fe-SiO ₂	80	0,311	0,0008
	86	0,253	0,0024

3.2. Rezultaty badań tarciovych w ruchu posuwisto-zwrotnym

Ocena właściwości ciernych wybranych skojarzeń z elementami kompozytowymi została przeprowadzona przy obciążeniu wynoszącym 150 N, w ruchu posuwisto-zwrotnym. Każda para trąca składała się z nieruchomego dwustopniowego trzpienia dociskanego siłą P do tarczy wykonującej ruch posuwisto-zwrotny z zadaną częstotliwością i amplitudą, wykonanej z badanego materiału kompozytowego. Trzpień stanowiący przeciwpróbkę wykonany był z materiału pobranego z wykładziny ferrodowej klocka hamulcowego do samochodu osobo-

wego; skład chemiczny – zastrzeżony przez producenta. Wyniki pomiarów rozpoznawczych zawiera tabela 1. Wyniki pomiarów rozpoznawczych zawiera tabela 2.

Najlepsze parametry tribologiczne jako materiał cierny wykazał kompozyt z napełniaczem Ni–Ni₃Fe–SiO₂ (86%) i osnową polimerową, epoksydową, osiągając współczynnik tarcia $\mu = 0,462$, a wartość zużycia $z = 0,0005 \mu\text{m/m}$. Ponadto na uwagę zasługuje materiał kompozytowy na bazie żywicy fenolowo-formaldehydowej z napełniaczem Ni–Ni₃Fe–SiO₂ (80%), kwalifikujący się do wykorzystania w sprzęgłach o bardzo dużej trwałości.

3.3. Wyniki pomiarów zasadniczych dla kompozytów wytypowanych w pomiarach rozpoznawczych

Dla kompozytów wytypowanych w badaniach rozpoznawczych posiadających zadowalające właściwości tribologiczne przeprowadzono dodatkowe pomiary zasadnicze (3 serie pomiarowe dla każdej próbki). Wyniki zestawiono w tabeli 3. Dodatkowe badania potwierdzają wytypowane uprzednio zastosowania praktyczne badanych kompozytów.

Tabela 3

Wyniki badań zasadniczych dla wybranych skojarzeń z elementami kompozytowymi

Właściwości tribologiczne	Skład kompozytu	Współczynnik tarcia*	Intensywność zużycia* [$\mu\text{m/m}$]
Ślizgowe	Żywica PF (45%) – Cu–Fe _x O _y –SiO ₂ (55%)	0,117±0,05	0,084±0,0035
Cierne	Żywica EP(14%) – Ni–Ni ₃ Fe–SiO ₂ (86%)	0,307±0,187	0,0014±0,0003

*Wartości uśrednione z serii trzech pomiarów.

4. Wnioski

Wyniki badań tribologicznych wytworzonych nowych kompozytów polimerowych z napełniaczami nanometaliczno-mikroceramicznymi syntezowanymi na drodze wysokoenergetycznego mielenia układów tlenków metali przejściowych z ich reduktorami (Fe, Si) zachęcają do kontynuowania rozpoczętych prac.

Napotkano na niedogodności sporządzania jednorodnej mieszanki polimer-proszek kompozytowy – trudności w uzyskaniu dobrej homogenizacji ciekłej żywicy epoksydowej z proszkiem kompozytowym. Zjawisko to utrudnia pomiary tribologiczne kompozytu oraz może wpływać na powtarzalność wyników. Z tego względu planowana jest modyfikacja procedury przygotowania kompozytów.

Badania zostały zrealizowane w ramach projektu badawczego własnego nr N N209 148936 oraz działalności statutowej C-1/29/KWC/DS/2012-13.

Literatura

- [1] Boczkowska A., Kapuściński J., Puciłowski K., Wojciechowski S., *Kompozyty*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, rozdz. 1, 2000.
- [2] Mishnaevsky Jr. L., *Reviews on Advanced Materials Science*, 2012, 30, 60-72.
- [3] Reddy B.S.B., Das K., Das S., *Journal of Material Science*, 2007, 42, 9366-9378.
- [4] Basu B., Kalin M., *Tribology of Ceramics and Composites. A Materials Science Perspective*, John Wiley & Sons, Inc., rozdz. 2, New Jersey, 2011.
- [5] Schlabach S., Ochs R., Hanemann T., Vinga Szabó D., *Microsystem Technologies*, 2011, 17, 183-193.
- [6] Nicolais L., Meo M., Milella E. (red.), *Composite Materials. A Vision for the Future*, Springer-Verlag London Ltd., rozdz. 6, London 2011.
- [7] Kang S., Hong S.I., Choe C.R. et al., *Polymer*, 2001, 42, 879-887.
- [8] Hussain F., Hojjati M., Okamoto M., Gorga R.E., *Journal of Composite Materials*, 2006, 40, 1511-1575.
- [9] Vollath D., *Journal of Nanoparticle Research*, 2008, 10, 39-57.
- [10] Wieczorek-Ciurowa K. [w:] Sopicka-Lizer M. (ed.), *High-energy Ball Milling. Mechanochemical Processing of Nanopowders*, Woodhead Published Limited, rozdz. 9, Cambridge 2010.
- [11] Heegn H., Birkeneder F., Kamptner A., *Crystal Research and Technology*, 2003, 38, 7-20.
- [12] Paryjczak T., *Zielona chemia*, [w:] Bogoczek R. (red.), Materiały konferencyjne EkoChemTech'03, Wrocław 2003, 24-33.
- [13] Wieczorek-Ciurowa K., Gamrat K., Fela K., Gomułczak A., *Mechanochemia-„zielona chemia?”*, [w:] Bogoczek R. (red.), Materiały konferencyjne EkoChemTech'03, Wrocław 2003, 87-91.
- [14] Paryjczak T., *Problemy ekorozwoju*, 2008, 3, 34-44.
- [15] Wieczorek-Ciurowa K., Habdank-Wojewódzki T., Oleszak D., *Formation of Micronanocomposite Powders in CuO-FeSi System by Soft Mechanochemical Processing*, Materiały konferencyjne Solid State Chemistry, Praga 2010.
- [16] Wieczorek-Ciurowa K., Oleszak D., Moszumański R., Sikora T., *Mechanochemical Formation of Composite Powders to Polymer-Ceramics Materials for Tribological Application*, Materiały konferencyjne 10th International Conference Solid State Chemistry, Pardubice 2012.
- [17] Hanemann T., Vinga Szabo D., *Materials*, 2010, 3, 3468-3517.
- [18] Tang Z.X., Sorensen C.M., Klabunde K.J., Hadjipanayis G.C., *Journal of Applied Physics*, 1991, 69, 5279-5281.
- [19] Leidner J., Woodhams R.T., *Journal of Applied Polymer Science*, 1974, 18, 1639-1654.
- [20] Paul D.R., Robeson L.M., *Polymer*, 2008, 49, 3187-3204.
- [21] Friedrich K., Zhang Z., Schlarb A.K., *Composites Science and Technology*, 2005, 65, 2329-2343.
- [22] Karger-Kocsis J., Zhang Z., [w:] Balta Calleja J.F., Michler G. (red.), *Mechanical properties of polymers based on nanostructure and morphology*, CRC Press, rozdz. 13, New York 2005.

- [23] Garces J.M. et al., *Advanced Materials*, 2000, 12, 1835-1839.
- [24] Friedrich K., Schlarb A.K., *Tribology of Polymeric Nanocomposites*, Elsevier Ltd., rozdz. 18 i 20, Oxford 2008.
- [25] Sinha S.K., Briscoe B.J., *Polymer Tribology*, Imperial College Press, rozdz. 15, London 2009.
- [26] Xi S., Zhou Wang J.X., Zhang D., *Journal of Material Science Letters*, 1996, 15, 634-635.
- [27] McCormick P.G., *Materials Transactions JIM*, 1995, 36, 161-169.
- [28] Schaffer G.B., McCormick P.G., *Metallurgical Transactions A*, 1990, 21A, 2789-2794.
- [29] Szczerek M., *Metodologiczne Problemy Systematyzacji Eksperymentalnych Badań Tribologicznych*, Instytut Technologii Eksploatacji, Radom 1997.
- [30] Materiały informacyjne Instytutu Technologii Eksploatacji w Radomiu (<http://www.tribologia.org/ptt/inst/rad/ITeE-PIB.htm> – z dnia 1.10.2012).
- [31] Rakowski W.A., *Zagadnienia Eksploatacji Maszyn*, 1983, 53, 9-12.